

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 37(497.4Šmartno pri Litiji)"1800/1850"

Prejeto: 17. 6. 2011

Nataša Kolar

mag. zgodovinskih znanosti, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj
e-pošta: natasa.kolar@pok-muzej-ptuj.si

Prispevek k zgodovini šolstva v Šmartnu pri Litiji med letoma 1800 in 1850

IZVLEČEK

V prispevku avtorica predstavi topografske podatke o Šmartnu pri Litiji med letoma 1800 in 1850 ter se v nadaljevanju osredotoči na prikaz razvoja šolstva v kraju. Obravnava podatke o najemu prostora za šolo, virov dohodkov in njihovo višino za učitelja Henrika Mayerja ter predmetnik trivialne šole. Prispevek se konča z navedbo statističnih podatkov obiska učencev v nedeljski šoli v letih od 1821 do 1830 ter trivialne šole med letoma 1840 in 1850.

KLJUČNE BESEDE

Šmartno pri Litiji, prva polovica 19. stoletja, nedeljska in trivialna šola, predmetnik, dohodki učiteljev, šolska statistika

ABSTRACT

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE SCHOOL SYSTEM IN ŠMARTNO PRI LITIJU BETWEEN 1800 AND 1850

The authoress of the contribution first presents topographical data on Šmartno pri Litiji in the period 1800–1850 and then proceeds to describe the development of the local school system. In doing so she examines the data about renting rooms for school purposes, sources of income and their amount for teacher Henrik Mayer, and the curriculum of the lower primary school. At the end she provides statistical data concerning the attendance of Sunday school in the period 1821–1830 and the lower primary school in the period 1840–1850.

KEY WORDS

Šmartno pri Litiji, first half of the 19th century, Sunday and lower primary school, curriculum, teachers' income, school statistics

Topografija Šmartna v prvi polovici 19. stoletja

V prvi polovici 19. stoletja je davčna občina Šmartno pri Litiji obsegala 1672 johov 38 klafter.¹ Občina je bila sestavljena iz krajev Šmartno (*St. Martin, St. Märthen, Shmartno*)² in Ustje (*Ustie*). Mejila je na stiški in višnjegorski okraj ter je bila obkrožena z griči in nizkimi hribi jugovzhodno od Litije.³ Njeno neenakomerno ozko, od zahoda proti vzhodu tekočo podobo razčlenjujejo trije potoki: Reka, Kostrevnica in Črni potok.⁴ Občino sta sekali dve okrajni cesti. Prva, ki je bila speljana od glavne prometne ceste proti Litiji, je vodila od juga proti severu, druga pa proti kraju Ponoviče v ljubljanskem okraju v severovzhodni smeri.⁵ Šmartno je bilo pomembno križišče in izhodišče v dolensko gričevje,⁶ saj je bilo od okrožnega središča Novo mesto oddaljeno 10 milj v severozahodni smeri. Novo mesto je bilo za Šmarčane zaradi tedenskih ponedeljkovih sejmov tudi tržni kraj, vendar so prebivalci občine Šmartno svoje kmetijske pridelke zaradi višjih cen rajši vozili na trg v Ljubljano. Na pravosodnem področju (sodstvo in policija) je bila občina Šmartno podrejena okrajni oblasti Stična.⁷

Po konskripcijski⁸ reviziji iz leta 1830 je v Šmartnu in na Ustju živelo 792 prebivalcev.⁹ V Šmartnu je bilo 309 moških, 332 žensk, 108 hiš in 146 družin, na Ustju pa 69 moških, 82 žensk, 20 hiš in 31 družin. Od teh se jih je 129 ukvarjalo s polje-

delstvom, z obrtjo in poljedelstvom 44, bila sta še dva dušna pastirja in en učitelj. Med obrtniki so bili trije usnarji, pet kovačev, dva čevljarja, zidar, štirje kramarji, dva mesarja, dva krovca, brodar, sedlar, ključavničar in devetnajst gostilničarjev.

Prehrana prebivalcev občine Šmartno je vsebovala zelenjavo, zelje, jabolka, repo, fižol, proseno in ajdovo kašo, zmesni kruh iz ajde, ječmena in rži. Mesne jedi so revnejši ljudje uživali samo ob praznikih in posebnih priložnostih, premožni ljudje pa so jedli meso vsak dan.¹⁰

V občini je bila zemlja razdeljena na dominikalno in rustikalno.¹¹ Rustikalna zemlja je bila razdeljena v hube – kmetije, ki so obsegale eno kmetijo in toliko zemlje, da jo je lahko obdelala ena družina; podložniki so jo imeli v zakupu. Huba je bila kot obdelovalna enota osnova za odmero bremen. Osnovni obveznosti podložnikov do fevdalnega gospoda sta bili tlaka in dajatve, ki niso bile povsod enake. Po rustikalni napovedi je bilo v občini 7 celih gruntarjev s kmetijo od 9 do 20 johov, pet tričetrtinskih gruntarjev je imelo od 7 do 10 johov, trinajst polovičnih gruntarjev od 4 do 6 johov, dvainštirideset četrtinskih gruntarjev od 2 do 4 joha in sedeminpetdeset kočarjev od pol do enega joha zemlje. Cenilni elaborat franciscejskega katastra za katastrsko občino Šmartno navaja, da so imeli na večjih gruntih služinčad, po enega hlapca in dve dekli.

Sestavni del občine so bila tudi zemljiška gospodstva: Slatna¹² (*Slátena, Slatina, Slatenag*),¹³ Grmače (*Germadische, Germazhe, Grünhof, Grienhof*),¹⁴ državno gospodstvo Stična, nadalje gospodstva Selo (*Selo, Geschiez*)¹⁵ oziroma Sela (*Gschie, Tannenber*),¹⁶ Bogenšperk (*Bogensperk, Wagensperk*),¹⁷ Črni Potok (*Schwartzenbach, Žherni Potok*),¹⁸ Štanga in Grbin (*Gerben, Gerbin*),¹⁹ župnišče Šmartno in beneficiat na hribu. Žitno desetino je dobivalo gospodstvo Stična. Skupne lovske revirje so v občini imeli gospodstvo Slatna ter posestvi Črni Potok in Grmače.

1 1 seženj (klafter) = 6 čevljev = 1,896 metra; 1 oral = 1 joh = 1 kvadratna klafter = 1600 kvadratnih sežnjev = 57,5 ara = 5754,64 kvadratnega metra.

2 UKM, Alphabetisches Verzeichniß, 1846, str. 63.

3 *Krajevni leksikon*, str. 319. O trgu Litija v začetku 19. stoletja piše H. G. Hoff, Historisch-statistisch, str. 113.

4 V prvi polovici 19. stoletja so jih uporabljali za pogon dveh kovačnic in treh mlinov (Kolar, Šmartno, str. 11).

5 Prav tam.

6 *Krajevni leksikon*, str. 320.

7 Okrajna oblast Stična je imela status državne ustanove – gospodstva »verski sklad« (Religionsfond Herrschaft). Cistercijski samostan Stična, ki ga je ustanovil oglejski patriarh Pelegrin leta 1336, je bil ukinjen z jožefinskimi reformami leta 1784. Premoženje je prešlo v roke verskega sklada, ki ga je upravljala država (Die Königreich Illyrien, str. 40).

8 Konskripcijo (popis vojnih obveznikov) so v habsburški monarhiji uredili leta 1770 po pruskem sistemu. Vojaška služba je bila do leta 1802 dosmrtna, nato znižana na deset do štirinajst let glede na rod vojske, pozneje pa na osem let (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 368 in 369).

9 Valvasor je v drugi knjigi *Slave vojvodine Kranjske* na str. 181 opisal Šmartno (St. Märten) kot vas s štirimi kmečkimi hubami (kmetijami). Prebivalcev je bilo nekaj čez 100, med njimi je bilo veliko pastirjev in različnih rokodelcev, posebno dosti je bilo usnarjev. V vasi je bilo 18 gostiln. Če primerjamo Valvasorjevo oceno števila prebivalcev v Šmartnu v času, ko je pisal topografijo in kakor je sam pripomnil na navedeni strani, in število prebivalcev leta 1830, je prebivalstvo v vasi približno v stoletju in pol naraslo za skoraj osemkrat. To lahko pomeni, da so se v stoletju in pol izboljšale življenjske okoliščine in gospodarske razmere, saj je bilo Šmartno do sredine 19. stoletja upravno, gospodarsko in sakralno središče tega dela Zasavja (Kolar, Šmartno, str. 16).

10 Kolar, Šmartno, str. 10.

11 Absolutistično gospodarsko pravo je razlikovalo med rustikalnimi podložniki, katerih zemlja je bila obdavčena, in dominikalnimi podložniki, katerih zemlja ni bila obdavčena. Dominikalna zemlja je bila tista, ki je pripadala dvoru. Obdelovale so jo nesvobodne kmečke družine, vsi agrarni prezeški so pripadali dvoru (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 384).

12 Hoff, Historisch-statistisch, str. 183 in 219.

13 UKM, Alphabetisches Verzeichniß, str. 119.

14 Prav tam, str. 25.

15 Prav tam, str. 97.

16 Stopar, *Grajske stavbe*, II. Dolenska, str. 131.

17 UKM, Alphabetisches Verzeichniß, str. 8; Hoff, Historisch-statistisch, str. 185.

18 Prav tam, str. 118.

19 Hauptman, *Od Verneka*, str. 18.

Razglednica Pozdrav iz Šmartnega pri Litiji, odposlana 26. oktobra 1908
(brani: Javni zavod za kulturo Litija).

Rektifikacijska mapa na podlagi katastrske mape iz leta 1825 (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko – Novomeška kresija, k. o. Šmartno pri Litiji, N 154).

V kraju sta bili župnija²⁰ in šola. Pravico do patronata in upravljanja župnije in šole je imela cesarsko-kraljeva oblast Stična.²¹

Šolstvo v Šmartnu

Habsburška monarhija je leta 1805 na področju šolstva izdala drugi avstrijski zakon z naslovom *Politična šolska ustava nemških šol* (*Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k., auch k. k. deutschen Erbstaaten*). Zakon je uvedel tri različne stopnje osnovnih šol: trivialke, glavne šole in normalke, ob tem so obstajale še nedeljske šole. Normalke in glavne šole so bile edine osnovne šole, ki so omogočale prehod na gimnazijo. Na območju današnje Slovenije je bilo v predmarčnem času samo 16 krajev, ki so dajali svojim osnovnošolcem to možnost izobraževanja.²²

²⁰ Župnija sv. Martina je kot vikariat prazžupnije Šentvid pri Stični, skupaj z matično župnijo, od leta 1389 pripadala stiškemu samostanu. Vikariat sv. Martina je leta 1667 obsegal podružnične cerkve: sv. Jurija na Blečjem vrhu, sv. Mohorja in Fortunata na Libergu, sv. Jurija pod gradom Pogonikom, sv. Miklavža v trgu Litija, sv. Križa v Brezju, sv. Marije Magdalene na Gradišču, sv. Petra v Vintarjencu, sv. Ane v Jablanici, sv. Benedikta v Kresnicah, sv. Katarine na Bregu pri Litiji, sv. Marije na Javorju. Po popisu duš (Seelenconscription) stiških župnij na Dolenjskem iz leta 1754 je živele na območju vikariata Šmartno skupno 2905 prebivalcev, 1429 moških in 1476 žensk (Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 841 in 848). V začetku 19. stoletja je bila dekanija sv. Martina pri Litiji ena izmed 14 dekanij novomeškega okrožja v ljubljanski škofiji (Hoff, *Historisch-statistisch*, str. 2).

²¹ Kolar, *Šmartno*, str. 10.

²² Ciperle, Vovko, *Šolstvo*, str. 52; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 140.

V predmarčnem obdobju so bili na šolskem področju najpomembnejši ukrepi avstrijskih posvetnih in cerkvenih oblasti: razviti mrežo rednih in nedeljskih šol, vzdrževati in izobraževati učitelje, predpisovati vsebine in usmerjati ideje o osnovno-šolskem pouku. Pozornost so posvečali tudi učnemu jeziku, ki je bil nemški. Za uspešen razvoj in uspešno delo šole so bile potrebne tudi materialne možnosti, ki so na podlagi higienskih in pedagoških zahtev omogočale ustrezne šolske prostore, opremo, kurjavo in učne pripomočke. Skrb za šolske materialne stroške je bila po določbah zakona iz leta 1805 razdeljena med občine, zemljiška gospostva (dominije) in patrone (cerkveno in posvetno gosposko).²³ Po odhodu Francozov so avstrijske oblasti kot prvi ukrep na področju šolstva ponovno uvedle cerkveno nadzorstvo v osnovnih šolah.²⁴

Zaradi skromnih in negotovih sredstev, ki so bila odvisna od krajevnih razmer, je bilo šolstvo v predmarčnem obdobju na Kranjskem slabo razvito, šolski obisk pa je zelo nihal. Leta 1816 je bilo pri 246 župnijah in vikariatih le 62 šol, od teh 5 glavnih, 5 dekliških in 52 trivialk.²⁵

V Šmartnu ima šolstvo dolgo tradicijo. Kraj je dobil prvo šolo, enorazrednico, leta 1665. V zasebnih hišah in v kapeli na Pungrtu so otroke učili brati, pisati in računati ter verouk. Poučevali so stiški menihi.²⁶

V Šmartnu je bila v prvi polovici 19. stoletja trivialna šola.²⁷ Po določilih šolske zakonodaje so občine morale skrbeti za šole oziroma šolske stavbe. Za zidavo slednjih naj bi prispevale nekvalificirano delovno silo in dovoz gradbenega materiala. Zemljiška gospostva (dominiji) naj bi plačala gradbeni material za zidavo šole, delo obrtnikov pa patroni (cerkvena in posvetna gosposka), prav tako tudi učne pripomočke.²⁸ Šola v Šmartnu v predmarčnem obdobju še ni imela lastne stavbe.²⁹ Za potrebe

tedenskega in nedeljskega pouka je bila najeta soba v poslopu pleskarja Janeza Ravnikarja (hiša številka 19), ki je spadalo k okrajnemu gospostvu Stična. Ob nedeljski šoli so tu poučevali tudi verouk. Eno do dve uri popoldan je učitelj učil učence abecedo, branje in pisanje, od dve do tri ure pa je potekal pouk vere. Takšen pouk je bil pripravljen za od deset do trinajst let stare otroke, ki so imeli v religiji že nekaj osnove. Sedem- in osemletne otroke je poučeval učitelj sodelavec – pomočnik v zimskem času v prostorih župnišča.³⁰

Okrajno gospostvo Stična je na podlagi prošnje z dne 8. septembra 1838 poročalo o mnenju Ivana Ravnikarja kot najcenejšega ponudnika prostorov za nedeljsko šolo in se spraševalo, ali je bila njegova ponudba res najcenejša ali pa bi morali iskati druge prostore. Odgovora na vlogo po osemnajstih dneh še niso dobili. Nadalje je okrožni urad Novo mesto z dopisom obvestil cesarsko-kraljevi gubernij, da bi želeli imeti za trivialno šolo kakšen drug šolski objekt ali pa bi vzeli v najem po pogodbi s predlaganim podložnikom ustrežnejše prostore.

Tudi za leta 1842, 1843 in 1844 je bila napisana prošnja okrožne pisarne za plačilo najema prostorov na ime Jožefa Juvana po predloženih računih.³¹ Gospostvo Stična je v svoji vlogi z dne 3. julija 1842 prosilo okrožni urad v Novem mestu za poravnavo stroškov ogrevanja za leto 1842 ter za podaljšanje pogodbe za leti 1843 in 1844. Gubernij in okrožni urad v Novem mestu sta obveščala drug drugega o izdatkih oziroma o prepiru glede plačevanja šolskih izdatkov za šolo v Šmartnu, za podružnico na Bregu. Pokrivanje šolskih izdatkov je bilo naloženo provincialnemu kameralnemu plačilnemu uradu³² že za leto 1845, plačeval pa naj bi tudi za leta od 1846 do 1848.³³

Župnišče v Šmartnu je v svoji vlogi študijsko dvorno komisijo prosilo za pojasnilo, kako to, da od 25. maja 1835 do leta 1843 še niso dobili plačane najemnine v višini 242 goldinarjev za stanovanje cerkvnika, ki je bil obenem organist in šolski učitelj. Okrožni urad Novo mesto je to vlogo poslal v preučitev okrajnemu gospostvu Stična skupaj s poračunanim izkazom od 23. aprila 1835 do leta 1843. Okrajno gospostvo Stična je to vlogo poslalo dalje na provincialno državno knjigovodstvo, ki se je glede tega obrnilo na gubernij. Deželna vlada je vlogo obravnavala na svoji seji 29. marca 1844 in sklenila, da se glede stroškov za najemnino šolskih

²³ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 115.

²⁴ Ciperle, *Vovko, Šolstvo*, str. 52; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, 1988, str. 113. Za šolskega nadzornika v Šmartnem pri Litiji je knezoškofijski ordinariat v Ljubljani imenoval dekana Josefa Burgerja; za nadzornika ga je 16. septembra 1836 potrdila tudi deželna vlada (NŠAL, Dekanija Litija, Šolstvo, št. 1637/330).

²⁵ Mal, *Zgodovina*, str. 405.

²⁶ *Šmartno nekdanj in danes*, 1995, str. 21.

²⁷ Iz Protokola, ki ga je naredil šolski nadzornik pri rednem obisku trivialne šole St. Martin pri Litiji 9. septembra 1823, izvemo, da je bila šolska stavba zidana, imela je dovolj svetlobe, pozimi so jo lahko dobro ogrevali, v njej je lahko bilo 80 šolarjev, opremljena je bila tudi z vsemi takrat potrebnimi pripomočki (NŠAL, Dekanija Litija, Šolstvo, št. 1109/267).

²⁸ Ciperle, *Vovko, Šolstvo*, str. 53; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 115.

²⁹ Šolsko poslopje so Šmarčani dobili šele leta 1872. Do tedaj so od leta 1868 šolarji imeli pouk v prvem nadstropju mežnarije ob župnijski cerkvi, pred tem pa v najetih zasebnih prostorih, kot razberemo iz navedenih virov (*Šmartno nekoč in danes*, str. 21).

³⁰ NŠAL, Dekanija Litija, Šolstvo, dopis št. 3/328, 25. oktober 1818.

³¹ SI AS 14, Gubernij, dopis št. 9618.

³² Kameralni in vojaški plačilni urad v Ljubljani je bil podrejen ljubljanskemu guberniju in je po letu 1814 upravljal tudi druge upravne sklade, podružnično kreditno blagajno in deželni sklad (Das Königreich Illyrien, str. 26; Priročniki in karte, str. 82).

³³ SI AS 14, Gubernij, dopis št. 7076 in št. 11617.

Razglednica Šmartna pri Litiji, začetek 20. stoletja (brani: Javni zavod za kulturo Litija).

prostorov in najemnino za cerkovnika ter vzdrževanje vseh teh objektov oziroma plačilo le-teh obrne na okrožni urad v Novem mestu, ki naj poravna najemnino.

Trivialni šoli v Šmartnu je bilo za šolsko leto 1844 dodeljenih 40 goldinarjev; tako je bilo zapisano v poročilu cesarsko-kraljeve ilirske državne blagajne po odloku z dne 20. januarja in 24. februarja 1845. Po podpisani pogodbi z dne 26. januarja 1845 je bilo namenjenih skupno 60 goldinarjev, in sicer za najemnino poslopja za celo leto 36 goldinarjev, za kurjenje 21 goldinarjev, za čiščenje 3 goldinarje.³⁴

Glede šolskih stroškov je še dalje potekalo obsežno dopisovanje z ustreznimi ustanovami, ki so skrbele za okrajno gospodstvo Stična in s tem tudi trivialno šolo v Šmartnu. Tako je sporočil gubernij v Ljubljani dne 17. septembra 1848, da je treba za potrebe šole v Šmartnu pri Litiji za leta od 1846 do 1849 brez odlašanja črpati sredstva iz šolskega fonda, za katerega je pristojen cesarsko-kraljevi urad v Novem mestu.³⁵

Da v Šmartnu v obravnavanem obdobju za namene šole ni bilo samostojne stavbe, ampak so bili le najeti prostori za učilnico v zasebnih hišah, je treba slediti takratni vsesplošni miselnosti zemljiških gospodov in patronov: kolikor več sredstev so izdali za šolo, toliko manj jim je ostalo za njihove

potrebe. Na Kranjskem je od 297 župnij leta 1832 imelo šolo 28 odstotkov. Med vzroki, zakaj je bilo šolstvo na Kranjskem v primerjavi z drugimi deželami habsburške monarhije na slovenskem ozemlju slabo razvito, omenjamo pomanjkanje krajevnih virov in šolskih prostorov, ki so bili potrebni za organiziranje pouka.³⁶

Dohodki učiteljev

V predmarčnem času je bila sestava učiteljevih dohodkov podobna tisti iz jožefinske dobe. Na deželi je učitelj živel v glavnem od cerkovniških dohodkov, saj je bil v prvi vrsti cerkovnik, v mestu pa je bil njegov glavni vir šolnina. Ob tem je dobival še prejemke iz deželnega in krajevnega šolskega sklada, kjer so se zbirali dohodki od kake ustanove ali prispevki občine, ki so bili uvedeni kot posebna dajatev prav v ta namen. Tak način je veljal tudi za šolo in učitelja v Šmartnu pri Litiji.

Kakšni in kolikšni so bili dohodki učitelja šmarske šole v predmarčnem času, izvemo iz dopisa provincialnega državnega knjigovodstva guberniju. Deželni vladi so sporočili višino dotacije za šolskega učitelja, cerkovnika in organista Henrika Mayerja iz Šmartna pri Litiji. Njegovi letni dohodki so znašali 105 goldinarjev 22 krajcarjev. Ker pa ta dohodek ni dosegel zakonsko predpisane višine letne plače učiteljev, ki je znašal 130 goldinarjev, so morali primanjkljaj 24 goldinarjev 38 krajcarjev pokriti iz normalnega šolskega fonda. Mnenje državnega knjigovodstva je bilo, da se šolskemu učitelju doplačilo izplača na osnovi dvornega dekreta z dne 10. maja

³⁴ SI AS 14, Gubernij, dopis št. 6660, Ljubljana, 15. marec 1845.

³⁵ Iz dopisa št. 3840 z dne 12. februarja je razvidno, da je trivialna šola v Šmartnu dobila po predloženih računih izdatkov iz šolskega fonda 60 goldinarjev. S tem so bili pokriti tudi izdatki in najemnina za šolski prostor. Obvestili so tudi, da je bil izčrpan sklad za leto 1845 (SI AS 14, Gubernij).

³⁶ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 119 in 120.

Razglednica Šmartna pri Litiji, začetek 20. stoletja (brani: Javni zavod za kulturo Litija).

1799.³⁷ Po tem pravilu so lahko denar izplačali le z donacijo v gotovini. To pa ni bil trajen vir, zato so izplačali za ta primer le manjšo vsoto za preživljanje učitelja, kolikor je bilo seveda na razpolago denarja. Znesek so morali izplačati v celoti. Temu mnenju je sledilo mnenje deželnega urada, da bodo tako zavarovali obstoj šole.³⁸

Učitelj Henrik Mayer, ki je poučeval med letoma 1817 in 1830, je hkrati opravljal tudi službo na dveh lokacijah, v Štangi in na Javorju. Za to službo je prejel plačilo v naravi, ki je bilo sestavljeno iz 14,5 mernika (1 mernik = 23 kilogramov) prosa in 193 prgišč preje. Za njim so učili še Lovrenc Smolič (Smolizh), kaplan (*cooperator*) Johann Zaverl, kaplan Anton Kashman in drugi.

Kakšni so bili dohodki učiteljev v naslednjih letih, nam viri ne poročajo. Do sredine stoletja so se verjetno zgodile še kakšne spremembe, ki so omogočale boljše življenjske razmere.

Pouk

Kakšne predmete so učili v šoli? Učna snov trivialk je bila omejena na verouk, branje, pisanje in računstvo. Takratni povprečni učenci so zaradi različnih vzrokov to snov osvojili v treh ali štirih letih. Šolska obveznost je trajala šest let.³⁹ Učni jezik je bil v mestih in večjih krajih nemški, na podeželju pa slovenski. Nedeljske šole so bile v glavnem slovenske. Na Kranjskem so v trivialkah uporabljali

dvojezične nemško-slovenske učbenike, od leta 1829 naprej so učili v slovenskem jeziku.⁴⁰

Politična šolska ustava iz leta 1805 je določala različne učne predmete za trivialke (podeželske) in glavne (mestne) šole. Glede na obe vrsti osnovnih šol je razlikovala tudi način pouka, in sicer zaradi različne stanovske pripadnosti učencev na deželi in v mestu.⁴¹

O predmetniku trivialne šole v Šmartnu pri Litiji izvemo iz pisma cesarsko-kraljevega okrožnega urada Novo mesto z dne 26. septembra 1819, poslanega šolskemu nadzorniku za Novo mesto, Trebnje in Šmartno pri Litiji. V pismu so navedene odredbe z določili nekaterih sprememb za osnovne šole. Tretji razred trivialke je imel naslednje predmete: religijo, biblijske zgodbe Stare in Nove zaveze ter učenje evangelija, lepomis, nemški narek, branje iz učne knjige, navodilo k spisom, računanje, nemško slovnico, branje in pisanje latinice po nareku.

Pouk religije je potekal tako, da so lahko otroci vero in naravoslovje dobro razumeli ali obdržali v spominu po navodilih katekizma. Naučiti so se morali pravilno brati. Pisava je morala biti čitljiva, okrasitev črk pa ni bila dovoljena. Pravopis, narek in spis so morali biti povezani s slovnico. Za učenje pravilne pisave je bilo predpisano več vaje. Pisanje spisov so uporabili za priložnostno vajo nareka. Razširili so jih lahko le na nekatere pisne oblike ter izvlečke.

Pouk računstva so omejili na štiri računске operacije z ulomki in v sorazmerju ali s sklepnim računom. V vseh treh razredih so morali otroci raču-

³⁷ SI AS 14, Gubernij, dopis št. 26704, Ljubljana, 17. september 1848.

³⁸ Kolar, *Šolstvo*, str. 20.

³⁹ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 125.

⁴⁰ Ciperle, Vovko, *Šolstvo*, str. 56.

⁴¹ Več o tem gl. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 176.

nati ustno in na pamet preračunavati seštevanje in odštevanje. Seznanili so se tudi z vrednostmi raznih vrst novcev in mer.

Pri poučevanju nemške slovnice se je moral učitelj »varovati izbranih pripomb in pretanjenosti«, pravila za izgovarjavo je pojasnjeval z mnogimi primeri, da so si jih vtisnili v spomin. Zapostavljena nista smela biti branje in narek latinice.

Tri ure na teden so bile posvečene religiji skupaj z zgodovino biblije in razlago evangelija, prav toliko tudi poučevanju računstva in nemške slovnice. Dve šolski uri tedensko sta bili predpisani za branje, narek in spise, ena ura pa za branje in pisanje latinice po nareku. Pouku religije sta bili dodani še dve uri tedensko, ena je bila posvečena učenju religije, druga njeni zgodovini. Pri teh dveh urah je bil poudarek na učenju katekizma. Tretja ura je bila namenjena vaji za branje in pisanju latinice.

V drugem razredu so namenili branju berila štiri ure tedensko. V tretjem razredu so bile ure računstva namenjene računanju na pamet; ta način je imel prednost pred računanjem s številkami. Računanje na pamet je bilo predpisano že od prvega razreda naprej, v drugem in tretjem razredu so nadaljevali računanje s številkami, ki je moralo biti vedno povezano.

Vsa ta navodila je moral šolski nadzornik poslati učiteljem pred vsakim začetkom šolskega leta.⁴²

Po določenih pristojne zakonodaje je bilo šolsko leto trivialne šole v Šmartnu razdeljeno na dva dela: na poletni in na zimski tečaj oziroma semester. Učitelji so za vsako šolsko leto vodili tudi statistiko učencev trivialne in nedeljske šole. Navajamo dve taki statistični tabeli za obisk učencev:

Nedeljske šole od leta 1821 do leta 1830
Trivialne šole od leta 1840 do leta 1850

Številno učencev, ki so obiskovali nedeljsko šolo v letih od 1821 do 1830, je bilo naslednje:

Leto	1821	1822	1823	1824	1825
Učenci	45	51	48	55	53
Leto	1826	1827	1828	1829	1830
Učenci	47	44	47	38	47

V navedenih letih je nedeljsko šolo vodil učitelj Henrik Mayer, ki je v njej učil že od leta 1817. Uspeh poučevanja je bil dober. Pouk, ki je bil slovenski, je potekal eno do dve uri popoldan. Učitelj Meyer je ustrezal vsem merilom in izpolnjeval vse pogoje svojega poklica. Bil je vztrajen pri pouku, njegovo obnašanje do nadrejenih in do šol-

larjev je bilo ustrezno. Dobro je opazoval učence pri šolskih urah in pri dojetanju učne snovi (predmetov); pouk je vodil v redu, tako kot je bilo natančno predpisano v metodi knjigi.⁴³

V predmarčnem obdobju je bil šolski obisk na Kranjskem slab. V primerjavi s Štajersko, predvsem mariborskim okrožjem (97 odstotkov), je bil na Kranjskem odnos med vsolanimi otroki in učenci 40-odstoten, do leta 1847 pa se je zvišal na 56 odstotkov.⁴⁴ Za to je mnogo vzrokov. Obisk je bil predvsem odvisen od premoženjskega stanja staršev, ki je bilo na podeželju zaradi različnih okoliščin in bremen neugodno. Za slab šolski obisk so bili krivi tudi neprimerni šolski prostori, ker v učilnicah ni bilo dovolj prostora za vse vsolane otroke.⁴⁵ Iz Protokola, ki ga je naredil šolski nadzornik pri rednem obisku trivialne šole v Šmartnu 9. septembra 1823, izvemo, da sta za slab obisk šole krivi oddaljenost šolarjev od šole in revščina staršev, ki so svoje otroke pogosto prisilili k delu doma in na polju. Zato so morali občasno izostati od pouka, kar sicer ni bilo upravičeno, bilo pa jim je oproščeno. Glede na te zadeve je njihov učni uspeh ocenil za zadovoljiv.⁴⁶

Iz tabele o obisku šole je razvidno, da so v nekaterih šolskih letih oziroma semestrih pri pouku prevladovale deklice, zlasti v poletnem semestru, ko so starši potrebovali dečke za delo pri kmečkih opravilih. Sklepamo lahko, da so bili starši v Šmartnu z okolico zelo ozaveščeni glede pismenosti svojih otrok, tudi deklic, saj so jim kljub že omenjenim vzrokom omogočili osnovno izobraževanje. Na splošno je v predmarčnem času na Kranjskem šolski obisk deklic naraščal hitreje kot obisk dečkov, seveda, če je bila v kraju trivialka.⁴⁷ Nasprotno deklice brez premožnih staršev, ki bi jih poslali v normalke in v glavne oziroma privatne šole, niso imele možnosti za izobrazbo.⁴⁸

Prav tako lahko iz tabele le delno razberemo odstotek razvitosti šolstva v Šmartnu in ga primerjamo z deželno za Kranjsko, saj so začeli voditi statistiko za šolo sposobnih otrok (med 6. in 12. letom starosti), ki so bili vpisani oziroma nevpisani šele z letom 1846. Podatki kažejo razmerje med za šolo sposobnimi otroki, vpisanimi in nevpisanimi.

⁴³ Ocena učitelja Henrika Mayerja je zapisana v protokolu šolskega nadzornika po obisku šole v Šmartnu 9. septembra 1823 (NŠAL, Dekanija Litija, Šolstvo 1817–1867, Protokol št. 1109/267).

⁴⁴ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 124 in 127.

⁴⁵ Prav tam, str. 123.

⁴⁶ NŠAL, Dekanija Litija: Šolstvo 1817–1867, Protokol, št. 1109/267.

⁴⁷ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 125.

⁴⁸ Prav tam, str. 141.

⁴² Vsebinsko pouka na trivialkah prim. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 187–192.

Šolska statistika v letih od 1840 do 1850

Leto	Učenci			Zimski semester (z. s.)			Poletni semester (p. s.)			V primerjavi s prejšnjim letom			
	F: fantje D: dekllice Sk: skupaj									Več učencev		Manj učencev	
	F	D	SK	F	D	SK	F	D	SK	z. s.	p. s.	z. s.	p. s.
1840	87	89	185	31	38	49	19	28	47				
1841	88	98	185	31	38	49	19	28	47	7	11		
1842	95	119	214	33	40	73	23	29	52	4	5		
1843	75	102	177	46	165	111	33	49	82				
1844	96	108	204	44	60	104	44	60	104	34	34		
1845	98	106	204	40	58	98	40	58	98			6	6
1846*	Vpisani (o)						Nevpisani (oo)						
C.	78	87	165				89	107	196				
N.	54	50	104				68	48	116				
1847													
C.	65	66	131				84	82	166				
N.	48	46	94				62	42	104				
1848													
C.	67	61	128				79	83	162				
N.	47	49	96				59	43	102				
1849													
C.	63	57	119				65	73	138				
N.	50	58	108				57	52	109				
1850													
C.	71	56	127				68	83	151				
N.	62	69	131				70	54	124				

* Z letom 1846 so začeli voditi statistiko za celodnevno šolo, ostajala pa je še vedno nedeljska šola. Statistični podatki so označeni: C – celodnevna šola, N – nedeljska šola. Istočasno je navedeno, koliko je bilo vpisanih (oznaka o) in nevpisanih učencev (oznaka oo).

Razmerje v odstotkih po letih je bilo za:

celodnevno šolo naslednje:

Leto	Število za šolo sposobnih otrok	Vpisani	Nevpisani	Odstotek vpisanih (%)
1846	361	165	196	45,70
1847	307	131	166	46,67
1848	390	128	162	32,82
1849	257	119	138	46,30
1850	278	127	151	45,68
povprečje				43,43

za nedeljsko šolo naslednje:

Leto	Število za šolo sposobnih otrok	Vpisani	Nevpisani	Odstotek vpisanih (%)
1846	220	104	116	47,22
1847	198	94	104	47,22
1848	198	96	102	48,48
1849	217	108	109	49,70
1850	255	131	124	51,37
povprečje				48,79

Povprečni letni šolski obisk v Šmartnu je bil za navedena leta za celodnevno šolo 43,43-odstoten, nekoliko je odstopal le v revolucionarnem letu 1848 in je ustrezal povprečju obiska na Kranjskem,⁴⁹ za nedeljsko šolo pa je bil 48,79-odstoten. Iz navedenih podatkov lahko povzamemo, da je bila oza-veščenoštaršev za pridobitev osnovne izobrazbe otrok v Šmartnu primerno razvita.

V predmarčnem času je avstrijska vlada dopustila uveljavljanje slovenščine v osnovni šoli. Na Kranjskem so začeli dvojezično izdajati šolske knjige⁵⁰ za drugi razred trivialk na podeželju in postopoma tudi za mesta. Tako so počasi omogočili večjo enotnost osnovne šole.⁵¹

Iz šolskih poročil lahko razberemo, da so pouk obiskovali tudi siromašni otroci, ki si niso mogli kupiti knjig, zato so jih dobili zastonj od verskega sklada oziroma okrožnega urada. Iz dokumenta je razvidno, da so leta 1837 dobili od okrožnega urada za zimski semester naslednje knjige:

A. L. P. Toplein	4 knjige
Evangelij	3 knjige
Deželne pripovedke	4 knjige
Mestne pripovedke	1 knjiga
Mali katekizem	7 knjig
Mala čitanka	8 knjig
Berilo, II. za mestne šole	3 knjige
Knjiga z imeni mest	38 knjig
Slovensko-nemški mali katekizem	4 knjige
Nemško-slovenske mestne pripovedke	6 knjig

Kakor na drugih področjih je tudi na področju šolstva prinesla marčna revolucija leta 1848 mnoge spremembe. Najprej so študijsko dvorno komisijo, vrhovni avstrijski šolski upravni organ, zamenjali z novoustanovljenim prosvetnim ministrstvom in imenovali komisijo, ki bi pripravila načrt za prenovo šolstva. Nov šolski načrt je bil izdelan junija 1848 in je vseboval mnogo novosti,⁵² ki pa jih v osnovnih šolah niso mogli uresničiti, saj je še naprej ostala v veljavi zakonodaja Politične šolske ustave iz leta 1805. Položaj šol in učiteljev se je začel izboljševati šele z uveljavitvijo določil osnovnošolskega zakona iz leta

1869. Po tem zakonu so postale šole državne in deželne ustanove, učitelje pa so plačevale dežele.⁵³

Za poglobljen prikaz razvoja šolstva v Šmartnu pri Litiji v predmarčnem obdobju bo potrebno večletno sistematično planirano projektno raziskovanje. Tokrat je bilo v okviru prispevka možno predstaviti le nekatere podatke iz arhivskega gradiva in literature, ki so bili avtorici na voljo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Slovenije:

SI AS 14 – Gubernij v Ljubljani, zbirka konvolutov

SI AS 176 – Franciscejski kataster, katastrska občina Šmartno pri Litiji.

NŠALj – Nadškofijski arhiv Ljubljana:

Status animarum Šmartno pri Litiji (1815–1900).

Dekanija Litija, Šolski spisi in Šolska statistika za čas od 1821 do 1867, šk. 11, šk. 13.

TISKANI VIRI

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor

Alphabetisches Verzeichniß aller Ortschaften und Schlösser – Namen des Herzogthums Krain in deutsch und krainischer Sprache, das Kommentar zur Spezialkarte der Herzogthums Krain von Heinrich Freyer, Druck Josef Blasnik, Laibach, 1846 (zbirka raritet).

INTERNETNI VIRI

Hoff, Heinrich Georg: Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde. Dostopno na: <http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?URN=URN:NBN:SI:DOC-WPHUFQ1O>, 15. 7. 2011

Die Königreich Illyrien nach seiner neuesten Einteilung statistisch topographisch beschrieben, Laibach und Klagenfurt, 1826. Dostopno na: (<http://books.google.si/books?id=shh9AAAAMAAJ&pg=PP5#v=onepage&q&f=false>), 15. 7. 2011.

Das Königreich Illyrien, ein Taschenbuch für Reisende, Laibach 1827. Dostopno na www.dlib.si/v2/PreviewSave.aspx?urn=URN:NBN:SI:doc, 15. 7. 2011.

LITERATURA

Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.

⁴⁹ Gl. podatke za Kranjsko v Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 136.

⁵⁰ O predpisanih učnih knjigah za trivialke gl. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 223.

⁵¹ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 204.

⁵² Osnutek zakona je predvideval med drugim enotno osnovno šolo. Za osnovne šole naj bi skrbele občine, za srednje pa dežele in javna uprava. Osnutek je omogočal tudi večjo dostopnost šolanja na vseh šolskih stopnjah. Vendar je še ohranil elemente starega, saj osnovno šolanje ni bilo enotno, ker bi morali učenci dokončati šolsko obveznost, ki je trajala do dvanajstega leta, na treh šolah: na osnovni, na meščanski in na gimnaziji. Zakon je želel uveljaviti tudi načelo narodne enakopravnosti, tako da bi pouk v osnovnih in srednjih šolah potekal v maternem jeziku učencev. Več o tem gl. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 2, str. 7.

⁵³ Ciperle, Vovko, *Šolstvo*, str. 61.

- Damjan, Eli: *Litijsko šolstvo skozi čas*. Litija : Osnovna šola Litija, 2000.
- Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steirmark bis zum Jahre 1918, ein historisch-bibliographischer Führer = Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, zgodovinsko-bibliografski vodnik = Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918, guida storico-bibliografica* (ur. Jože Zontar et al.). Graz [etc.] : Steiermärkisches Landesarchiv [etc.], 1988.
- Hauptman, Helena: *Od Verneka do Oble Gorice, gradovi in graščine v občini Litija*. Litija : Villa Litta, 2001.
- Kolar, Nataša: Šmartno v prvi polovici 19. stoletja. *Argo*, XXXVIII, 1995, str. 10–16.
- Kolar, Nataša: Šolstvo v Šmartnem pri Litiji v prvi polovici 19. stoletja. *Argo*, XXXVII, 1994, str. 19–21.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana : Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje : Mohorjeva družba, 1993.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1995.
- Osnovna šola Šmartno, Šmartno nekdaj in danes, izdano ob 330. letnici šolstva v kraju* (ur. Valerija Kepa). Šmartno, 1995.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, 2. Ljubljana : Delavska enotnost, 1988.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami. Ljubljana : Viharnik, 2001.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev, od nastitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1996.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979.

S U M M A R Y

A contribution to the history of the school system in Šmartno pri Litiji between 1800 and 1850

In the first half of the 19th century the tax municipality of Šmartno pri Litiji comprised the towns of Šmartno and Ustje. Šmartno was an important junction and starting point into the Lower Carniola

(the present-day Dolenjska) hills. With its weekly Monday fair, Novo mesto provided a market for the inhabitants of Šmartno, but higher prices lured them into taking their produce to the Ljubljana market instead. With regard to justice administration (the judicial system and the police), the Municipality of Šmartno was under the jurisdiction of district authorities in Stična. The town also had a parish and a school. The right of patronage and administration over the parish and the school was exercised by the Imperial-Royal authorities in Stična.

In the first half of the 19th century Šmartno opened a lower primary school (*Trivialschule*). For the purposes of conducting weekly and Sunday instructions the school rented a room in the building of the wall painter Janez Ravnikar and then with Jožef Juvan. Sunday school also provided religious instruction. The teacher gave lessons in the alphabet, reading and writing for one to two hours in the afternoon, which was followed by two to three hours of religious instruction. Such a curriculum was designed for children aged between ten and thirteen years who already had basic religious knowledge. Seven- and eight-year-olds, on the other hand, were taught by the teacher's colleague – winter semester assistant – in the parish house. The third year of the lower elementary school provided the following curriculum: religious instruction, Biblical stories from the Old and New Testament, the Gospel, calligraphy, German dictation, textbook reading, written composition instructions, arithmetic, German grammar, as well as Latin reading and writing to dictation. Between 1817 and 1830 instruction was given by Henrik Mayer, who was succeeded by Lovrenz Smolizh, Johann Zaverl, Anton Kashman and others.

Average full-day school attendance in Šmartno in the period 1846–1850 was 43.43%, save a slight deviation being observed only during the revolutionary year of 1848, and corresponded to average full-day school attendance in Carniola. Average Sunday school attendance was 48.79%. From the data above it may be concluded that the parents were adequately aware of the importance of elementary education for the children of Šmartno.

A more in-depth description of the development of the school system in Šmartno pri Litiji in the pre-March period will necessitate years of systematic project research. Within the framework of this contribution it was possible to present only certain data from archival materials and literature that were available to the authoress.